

Viken, A. (2025). Å begripe friluftsliv og besøksforvaltning. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 47–68). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481103>

Kapittel 3

Å begripe friluftsliv og besøksforvaltning

Arvid Viken

Innledning

Besøksforvaltning inngår i tittelen på denne boka. Det høres ut som et viktig tema. Begrepet representerer imidlertid et nytt perspektiv i norsk forvaltning. Som alle andre er besøkende gjenstand for forvaltning ved at lover, regler og regimer som henvender seg mot allmennheten også gjelder for dem. Likevel har man internasjonalt, og nå også i Norge, valgt å sette et eksplisitt fokus på de besøkende, først og fremst turister. Blant disse er både utlendinger og landsmenn. Turister er mennesker som er borte fra hjemmet over noe tid, og som trår på fremmed grunn, altså benytter seg av natur, kulturtilbud og infrastruktur på andre steder enn der de bor. Mange utøver *friluftsliv* under slike opphold. Det gjør de stort sett uten å betale spesielt innrettede avgifter eller skatter, og uten å være gjenstand for annen spesifikk regulering. Belastning på infrastruktur og natur er hovedgrunnene til at temaet besøksforvaltning er satt på dagsorden mange steder, også i Norge. Skal man tilrettelegge for de besøkende, mange mener at man skal det, så koster det penger. Hvem skal betale for det? Kapitlet skal ikke gi et klart svar på dette, men vise relevansen av spørsmålet. Først og fremst skal kapitlet klargjøre noen av de mest sentrale begrepene som benyttes for å adressere friluftslivets og forvaltningens utfordringer. En av utfordringene er at det er en del uklare begreper og rammer både når det gjelder den offentlige debatten, politikken og de faglige diskusjonene i feltet. Jeg skal i dette kapitlet ta opp noen av de mest sentrale diskursene og begrepene, og gjennom det presisere utgangspunktet for boka.

Mange vil mene at det er nok av regler og forvaltningsorganer i dette landet. Trenger vi virkelig flere? Trenger vi også *besøksforvaltning*? Forvaltning er imidlertid ikke bare regler og regelhåndhevelse – det er også tilrettelegging og organisering. Når nye aktiviteter utvikles dukker det som regel opp forvaltningsmessige spørsmål i kjølvannet. Rafting skapte behov for et forvaltningsregime for elveaktiviteter (Fitje, 2010). Sykling i utmark har vært lov i Norge, men for noen år siden dukket elsyklene opp. Skulle regelen også gjelde dem? Myndighetene har foreløpig sagt ja til elsykling i utmark, men nei for verneområdene. Rundt 2015 strømmet det på med turister som ville til Trolltunga ved Odda, en tur på til sammen 22–28 kilometer (avhengig av startpunkt). Skulle alle kunne gjøre det, uavhengig av forutsetninger og utrustning og langs dårlig tilrettelagte stier? Aktiviteten resulterte i mer enn hundre redningsaksjoner fra 2015 og noen få år framover. Spørsmålet om

hvordan disse menneskene skulle hjelpes og av hvem, ble reist. Det fantes intet offentlig system for slik assistanse, men en sterk moral som tilsier at man hjelper folk i nød, og frivillige organisasjoner som Norsk Folkehjelp og Røde Kors Hjelpekorps har det som primær oppgaver. De gjorde jobben, men da behovene ble så store som på Trolltunga, utfordret det frivilligheten. Derfor har kommunen, grunneierne og kommersielle aktører satt inn forvaltningstiltak.

Eksemplet Trolltunga illustrerer flere sider ved besøksforvaltninga. Hverken de besøkende, området, stien dit, eller selve besøksstedet var forvaltet. Det var en gammel sti dit, men stien var dårlig. Derfor har man ordnet på stien, her og der steinsatt den og lagt kløpper der det ble gjørmete, og hytteeierne har lagd en bilvei opp den første bratte lia som særlig har lettet nedstigninga. Det er også satt opp to redningshytter, og en del skilter – blant annet ett som sier at dersom du ikke er kommet forbi skiltet før kl. 1300, så rekker du ikke fram og tilbake i løpet av dagen (altså, snu!). På selve stedet er det ingenting. Stedet er en fjellhulle som strekker seg cirka 15 meter ut over et juv. Det blir spektakulære bilder av dette. Folk stiller seg i kø for å komme ut på tunga, en kø som kan ta flere timer. Køen er regulert – forvaltet – av en kønorm; man venter til de foran har vært der, de fleste er ute på selve tunga bare i ett til tre minutter – til bildene er tatt, så trekker de seg så tilbake. Køen er forvaltet av relativt universelle normer for dette. På mange måter er dette en parallell til hvordan friluftslivet i Norge ofte er regulert, gjennom normer som styrer hvordan man oppfører seg i naturen (se kapitlene 2 og 5). Disse normene gjør at nordmenn stort sett vet hvordan de skal kle seg, er forsiktige med hvor de går, unnlater å legge søppel igjen etter seg, vet hvordan de skal gå på do og hvordan de skal forholde seg til vær og vind. Ikke alle utlendinger har vært gjennom tilsvarende sosialisering. Derfor er det forholdsvis mange utlendinger som forulykkes i friluftslivssammenheng i landet vårt; som må reddes ned fra fjellet, som er for dårlig utstyrt, som detter utfor stup eller tas av ras. For å unngå dette kan man tilrettelegge fysisk med stier, veier, og gjerder, pøse på med ulike former for informasjon, lage *guidelines* eller lignende, ha et oppsyn med aktiviteter eller steder, altså utøve en form for forvaltning, slik man altså gjør ved Trolltunga.

Likevel, et av utgangspunktene for denne boka er at norsk friluftsliv i liten grad er forvaltet eller styrt ut over nasjonale normer og norsk lov. For eksempel gir allemannsretten oss rett til å ferdes på annenmanns grunn, det gjelder også kommersielle turer, og turledelse og guiding er tillatt. Grunneiernes

herredømme er altså sterkt begrenset. Likevel står allemannsretten støtt i den norske kulturen. Boka diskuterer dette og beslektede temaer. I dette kapitlet gjøres en gjennomgang av begrepsapparatet. Hva mener vi med forvaltning og styring, hva er friluftsliv og naturbasert turisme, og hva er forskjellen, hva er de mest brukte engelskspråklige termene? Dette blir drøftet i resten av kapitlet, og en rekke steder i boka. Videre diskuterer dette kapitlet trender i friluftslivet, samt de behovene for forvaltning som disse skaper, og antyder forvaltningas plass i vårt politisk-administrative system.

Styring og forvaltning

Når vi i denne boka bruker begrepet *besøksforvaltning*, så bunner det i ei forestilling om at friluftsliv og naturbasert turisme trenger å bli styrt og forvaltet. Å styre er å velge retning og å skifte retning når det er ønskelig. Å utføre nødvendige tiltak, og påse at det som skal styres utvikler seg i ønsket retning, er forvaltning. Og oppgavene er mange. Hyslop og Eagles (2007) opererer med en liste med 30 temaer og arbeidsoppgaver for dem som driver planlegging av eller utøver besøksforvaltning. Lista rommer arbeid med å utvikle målsettinger, å planlegge, sonering, regulering, konflikthåndtering, fysisk tilrettelegging, betalingsystemer, produktutvikling og handel, informasjonsarbeid og markedsføring, kvalitetssikring, monitorering, analyse og forberedelse av forvaltningsbeslutninger. I Norge er oppgavene fordelt på mange instanser. Dagens forvaltningssystem er derfor relativt komplekst og uoversiktlig, og det er behov for koordinering eller i det minste samsnacking. Men samtidig fungerer feltet, både sett fra et natur- og fra et forvaltningsperspektiv. Det er i likhet med andre samfunnsområder gjenstand for politikk, styring (*governans*), regulering og offentlig administrasjon, selv om feltet ikke er gjenstand for omfattende styring (se kapittel 2)

På 1960- og 1970-tallet dreide styringsdebatten seg blant annet om hvordan man kan styre (se Larsen, 1981; Lundquist, 1972). I kategorisering av styringsmetodene skiltes det mellom direkte og indirekte styring, og mellom ordrestyring, programstyring, formstyring, informasjonsstyring, budsjettstyring. Direkte styring er å gi ordre. Et forbudsskilt er en ordre, mens fysisk

eller annen tilrettelegging er en annen måte å lede folk på. Folk følger helst opparbeidede stier. Et alternativ til ordrestyring, er også å lage et program som angir hva som skal gjøres når bestemte hendelser inntreffer, altså en mer indirekte styring. Når stien blir for slitt, må man utbedre den eller anlegge en ny trasé. Slikt gjøres i naturforvaltninga, men det finnes ulike måter å praktisere det på. Skal man regulere trafikken, sette opp stengsler, tilrettelegge bedre, eller bare drive skjøtsel – reparere etter behov? I norsk friluftsliv er tilrettelegging et sentralt tema. Dette er styrende handlinger som finner sted gjennom en blanding av fysiske tiltak og informasjon. Gjennom opprettelsen av topp-tur- eller ut-på-tur-programmer og en viss fysisk tilrettelegging, får man flere til å utøve turaktiviteter. Bak slike tiltak finnes organisasjoner som bygdelag eller friluftsråd. De bedriver ofte det man kan kalle formstyring, å sette inn tiltak på et organisatorisk eller praktisk plan som å opprette et grendelag eller merke en sti, utøve tilrettelegging. Informasjon er et av de mest anvendte styringsmidlene og dreier seg om å gi kunnskap, skape holdninger, opplyse, og gjennom det påvirke folks gjøren og laden. Dette er sentralt i det offentlige engasjementet på feltet. Alt man gjør fra organisasjoner eller myndigheters side koster penger, og derfor er budsjettering også et sentralt styringsmiddel. Den kanskje viktigste styringsforma, i alle fall i norsk sammenheng, er *målstyring*, altså at man angir mål for et bestemt område eller aktiviteter, og så kan man i ettertid undersøke i hvilken grad måla er nådd. Dette har siden 1990-tallet vært en dominerende styringsform i offentlig forvaltning, og brukes også i natur- og friluftslivsfeltet (se kapittel 10).

Diskurser er også styrende. Både offentlige og akademiske diskurser påvirker hva folk blir oppmerksomme på. I sin tid gjaldt det røyking – man hadde lange og grundige debatter om skadevirkningene, stort sett basert på forskning, debatter som resulterte i ei streng røykelov og endret folks røykevaner. Man har også hatt debatter som har hatt betydning for hvordan folk tenker om friluftsliv (se kapittel 2). Slik Foucault (1978) bruker *diskurs*-begrepet omfatter det relativt stabile, men samtidig dynamiske diskusjoner i et akademisk eller teoretisk felt. Det er også mange måter å analysere diskurser på, med varierende grader av detaljering. Vi velger her å begrense det til faglige diskusjoner av mer eller mindre akademisk art; det finnes for eksempel både offentlige og akademiske (konseptuelle) diskurser (Somers, 1994). Hvordan reiselivet og friluftslivet skal styres og forvaltes diskuteres i begge leirer. Blant temaene er om det skal være fritt fram overalt og for alle,

og forholdet til turismen. Og: trenger feltet offentlig styring i det hele tatt? Diskursene påvirker normene, men det er uenighet om mange forhold – for eksempel om vi har et velfungerende og miljøtilpasset friluftsliv? Noen ganger trengs det åpenbart strengere regulering.

Foucault (1978) definerte det å regjere (*govern*) som *conduct of conduct*. Ordet *conduct* er tvetydig, det betyr å styre, men betyr også adferd eller oppførsel. Oppførsel er en form for selvstyre, og Foucault så på det å styre som adferdsregulering som foregår mellom den/de styrende og det/de styrte. Styring er ikke bare impulser oven- eller utenfra, styringsimpulsene er også innskrevet i normer, verdier og mål som er retningsgivende for atferden til subjektet, grupper, samfunn, organisasjoner og virksomheter. Dermed, fortsatt i henhold til Foucaults tenking, er de styrende impulsene en del av vår mentalitet eller kollektive tankesett. Dette kalte Foucault for *governmentalitet*. Samfunnsstyringa skjer stadig gjennom eksplisitt styring, men altså like mye og like viktig gjennom at normer og verdier som vi sosialiseres til. I det neoliberale samfunnet er styringa mindre og mindre eksplisitt. Myndighetene styrer gjennom å angi rammer for virksomhet i ulike felt, som for eksempel friluftsliv. Derigjennom forenes individuell frihet med samfunnsmessig kontroll, sier Burchell (1993).

Denne måten å tenke om styring på korresponderer med Foucaults måte å omtale makt på, som noe som er fordelt og som finnes overalt. Dean (2009) vektlegger dette i sin utlegging av begrepet *governmentalitet*, det er en altomfattende styring som gjelder alle samfunnsaspekter, og som dreier seg om makt og disiplin. Disiplin er maktutøvelse gjennom påvirkning av individet og aggregater av individer (Dean, 2009, s. 29). Dessuten innbefatter det «praksiser og institusjoner som sikrer optimal og ordentlig funksjonalitet i nødvendige økonomiske og sosiale prosesser [...]» (s. 29). Det er altså et omfattende styringsbegrep man her opererer med, men det innebærer også – om man godtar logikken – at vi er styrte subjekter i det meste av det vi foretar oss (jf. Raco, 2003). Når vi utøver friluftsliv oppfører vi oss på bestemte måter – våre handlinger er ikke tilfeldige, men styrte. I en *governmental* tilnærming er man opptatt med å spore «maktbruk som over tid skaper subjekter, diskurser og institusjoner», sier Bevir (1999, s. 353, sitert av Raco, 2003, s. 77). En annen måte å se dette på er at det dreier seg om å skape orden i samfunnet. Friluftslivet representerer holdninger og praksiser som både bidrar til folkehelse, til å fylle ferie- og fritiden, og til en økonomisk sektor basert på fritidskonsum og rei-

ser, og kanskje gjør friluftslivet at vi ikke utøver andre og mindre ønskelige aktiviteter. Alt dette bidrar til orden og stabilitet i samfunnet.

Siden slutten av 1900-tallet har debatten om samfunnsstyring i stor grad dreid seg om *governans* og nettverksstyring. Dette er basert på empiriske observasjoner av at samfunnet er blitt så komplekst, dynamisk og spredt at «ingen aktører har tilstrekkelig oversikt til å gjøre anvendelsen av bestemte instrumenter effektive; ingen enkeltaktører har tilstrekkelig handlingspotensial til å dominere ensidig i en bestemt styringsmodell», ifølge Kooiman (2003, s. 4, vår oversettelse). Dermed refererer *governans* til aktiviteter som involverer mange aktører, både i beslutnings- og implementeringsprosesser (se Kjær, 2004; Kooiman, 2003). Sørensen og Torfing (2018, s. 304, vår oversettelse) definerer det på følgende måte: «Governans betegner de formelle og uformelle prosessene samfunnet og økonomien styres gjennom, i henhold til felles formulerte mål». Normalt tas *governans*-beslutninger i nettverk og gjennom dialoger. Derfor er *governans* definert som nettverksstyring. Styring av friluftslivet i Norge faller åpenbart inn i dette mønsteret.

Friluftslivet styres av et nettverk blant aktører som mer eller mindre holder på med de samme tingene, innen en institusjonell ramme bestemt av myndighetene. Gjennom valg bestemmer vi hvem som skal forme disse rammene og ta de politiske beslutningene, men ikke hvilke beslutninger som skal tas. De mange nettverkene som finnes, har derfor stor innflytelse på utforminga av politikken. Friluftslivet er for en stor del basert på dialoger og kompromisser mellom friluftsansisasjoner, miljøorganisasjoner, reiselivsvirksomheter, forskningsmiljøer og nasjonale, regionale og lokale myndigheter. Disse dialogene setter også dagsorden og tvinger politikerne på banen; ofte er det kontroverser som ender i rettsapparatet. Forvaltninga av Nordkapplataet er et eksempel. Kort fortalt har driverne ment at deres virksomhet foregår i næringsområde, mens motparten – friluftsansisasjonene – har ment, og fått medhold i Lagmannsretten, at det er utmark (se Viken, 2020 og kapittel 7). I Nordreisa har det vært konflikt om en skog med saubeite hvor hundekjørere anla ei treningsløype. Denne saka endte i Høyesterett. Også i nabokommunen var det en utmarkskonflikt som endte i Høyesterett (Svartskogdommen). Det er altså en rekke aktører i feltet, noen i allianser, noen i konflikt, som alle krever innflytelse over hvordan utmarka skal forvaltes, og hvor aktørene ofte betviler hverandres legitimitet.

Friluftsliv, rekreasjon og naturbasert turisme

Friluftsliv slik det forstås i dagligtale, er naturbaserte aktiviteter for rekreasjonsformål – altså noe individet utøver for å ta vare på eller forbedre sin fysiske og psykiske tilstand. I en stortingsmelding fra 2016 ble det definert slik: «Opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse» (Meld. St. 18, 2015–2016). Også svenskene har en «offisiell» definisjon: Friluftsliv er «vistelse (opphold) utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturopplevelser utan krav til tävling» (Svensk förfatningssamling, 2003; Fredman et al., 2014, s. 13; se også Sandel & Sörlin, 2008). De er beslektet. I Norge regnes både Ibsen og Nansen blant dem som tidlig tok i bruk begrepet, mens faglitteraturen rundt temaet ble etablert på 1970-tallet. Gunnar Breivik (1978) var sentral i denne prosessen. Han definerer feltet gjennom eksempler på hva det er og hva det ikke er, slik han ser det. Han sier at det er overskuddsaktiviteter, men mener at motoriserte aktiviteter ikke er friluftsliv. Han skiller videre mellom landsbygdas og byenes friluftslivstradisjoner: det første med røtter i bygdenes naturpraksiser, det andre inspirert av engelske overklassetradisjoner og et byliv som fører til savn av liv i naturen (Breivik, 1978, s. 11; se også Pedersen, 1995). Pedersen (1995) deler friluftslivsutøverne i tre kategorier: tradisjonister, vandrere og spesialister, men framhever at det er et mangfold av aktiviteter i feltet. Stenseke (2018) har gått gjennom svenske forskeres definisjoner av feltet. Gjennomgangen viser noe av bredden. Definisjonene rommer elementer som filosofisk livsstil, føle glede ved og harmoni i naturen, velvære i møte med naturen, enkelt liv, vennskap med naturen, oppdragelse som gjør at folk får et forhold til naturen, og bruk av naturen for rekreasjon uten elementer av konkurranse (se også Beery, 2013, s. 96). Friluftsliv dreier seg altså om å være og bevege seg i naturen, observere den, nyte den. For mange er dette forbundet med å frigjøre seg fra dagens plikter og stress – å dyrke en udefinert frihet.

Både den norske og den svenske myndighetsdefinisjonen er svært normative. Man skal drive friluftsliv for fysisk og psykisk helse og velvære. Hadde man definert det som opphold eller aktiviteter uten å angi underliggende mål, altså kun knyttet det til utendørs aktiviteter eller opphold, ville definisjonen vært mer i tråd med dagens praksis. Nansen, Næss og Faarlund har alle ment at friluftslivet er noe mer; det skal ha en betydning både for kropp og sjel. Nansen hyllet det «[...] enkle liv i naturen, skog og mark og fjell, på de store vidder,

i den store ensomhet, hvor helt nye og store tanker strømmer inn på en og setter merker som ikke så hurtig utviskes igjen.» (Nansen, 1922, sitert i Breivk & Løvmo, 1978, s. 200). Implisitt i denne tenkninga ligger det en skepsis til sport og konkurranse. I den svenske definisjonen er denne skepsisen altså uttalt. Kritikere av den kommersielle utviklinga og sportifiseringa av friluftslivet, som Zapffe, Næss og Faarlund, drev selv med fjellklatring, noe som trolig de fleste betrakter som en spesialisert sportsgren. Faarlund (1978) har diskutert dette som et dilemma og fastslår at det finnes to typer fjellklatring; klatring som sport og klatring som friluftsliv. Det finnes i dag en rekke aktivitetsfelt hvor en slik oppdeling kan være fornuftig – aktivitetsfelt som både rommer friluftsliv og konkurranseidrett.

Begrepet *rekreasjon* omfatter i norsk sammenheng utendørsaktiviteter, alt fra lek og adspredelse til trening og helsebringende utendørsaktiviteter. Det henspiller på å gjenvinne en positiv helse- eller velværetilstand. Det omfatter dermed ikke all mosjon eller trening, og kan være mer enn friluftsliv. Men de fleste i Norge oppfatter nok rekreasjon som et annet ord for friluftsliv. I den akademiske debatten vil mange operere med et skille: Rekreasjon er å bringe kropp og sjel i en slags balanse, mens friluftsliv er noe mye mer og handler om innlevelse, følelser, kontemplasjon og refleksjon inspirert av naturen, blant annet. I den engelskspråklige litteraturen brukes *outdoor* (Bell et al., 2007). Slik begrepet internasjonalt brukes, gir det rom også for aktiviteter basert på moderne teknologi som motorisert transport, både motorbåtliv og snøskuteraktiviteter. Det er mange grensetilfeller hvor noen vil si at aktiviteten inngår i friluftslivet, mens andre vil hevde det motsatte. Og ingen har mer rett enn andre. Men: Rekreasjon er et mer kulturnøytralt begrep enn friluftsliv, som er et emisk begrep – det er vanskelig å forstå hvis man ikke er kjent med (den norske eller nordiske) kulturen. Derfor hender det at begrepet friluftsliv også brukes i engelskspråklig litteratur (Beery, 2017) – som et tykt begrep med kulturell innpakning. Likevel brukes altså begrepene friluftsliv og rekreasjon om hverandre. Stenseke og Hansen (2014) setter likhetstegn mellom begrepene i en analyse av friluftslivets kunnskapsgrunnlag. Også i denne boka vil vi se rekreasjon som tilnærmet det samme som friluftsliv.

Når friluftsliv eller rekreasjonsaktiviteter finner sted borte fra hjemstedet, er det naturbasert turisme. Naturbasert turisme er en term som rommer aktiviteter i naturen som skjer på reiser med minst én overnatting (Fredmann & Tyrväinen, 2010). Med en slik teknokratisk definisjon er forskjellen mel-

lom friluftsliv og naturbasert turisme ubetydelig med hensyn til motivasjon, aktiviteter og rekreasjonseffekter. Friluftsliv foregår fortrinnsvis i hjemtraktene og i hverdagslivet i henhold til stedlige tradisjoner og ofte utenfor den kommersielle sfæren, mens naturbasert turisme er kommersielt baserte aktiviteter for og blant tilreisende. Turismen representerer dessuten en tilbudsside som tradisjonelt friluftsliv ikke har, i alle fall ikke i samme grad. Det tradisjonelle friluftslivet er som regel enkelt. Den norske turistforening, som i over 150 år har huset og veiledet turfolk og som tar betaling for det, tilbyr først og fremst enkel og billig overnatting. Det er tilrettelegging på et lavkommersielt plan, til understøttelse av det som er blitt kalt det enkle friluftslivet (Andkjær, 2014). Alpine skiresorter, høyfjellshoteller, strandresorter og hytteutleie representerer kommersiell profittbasert tilrettelegging for samme aktivitetsfelt (se Bell et al., 2007). Forskjellene er ikke alltid så store. Men verdigrunnet er forskjellig; Turistforeningas hytter drives for å gjøre fjelllivet og friluftslivet enklere for utøverne, mens turisttilbudene primært er skapt for å gi noen et levebrød eller for å generere profitt, altså for å skape næring rundt aktivitetene.

På produsentsida omfatter den naturbaserte turismen overnattingsbedrifter, turproduksjon, transport, guiding, tilrettelegging og tilbud av fasiliteter for spesielle aktiviteter, samt utleie og salg av utstyr. For å gå over Besseggen i Jotunheimen trenger man utstyr, båtskyss over Gjende (fra Gjendesheim til Memurubu eller Gjendebu), overnatting til dagen etter og parkeringsplass om man kommer med egen bil. Alt dette finnes tilgjengelig. Men man kan unngå hotellet eller fjellstua om man bor i telt, og parkeringsplassen om man kommer med buss. Vi kan altså selv bestemme hvor mye vi vil kjøpe av tilrettelegging, men vi unnslipper knapt enhver form for kommersielle tjenester, slik det moderne samfunnet er rigget. Den norske grunnholdninga – friluftslivskulturen – er gjerne at det meste skal skje utenfor kommerssfæren. Men dette er i endring. Mange vil gjerne slite på tur, men ha komfort når de kommer fram. Fortsatt er likevel verdigrunnet å nyte friheten ved å være i naturen og å nyte frihet fra menneskeskapt naturinngrep. Friluftsliv er for mange et slags moralsk prosjekt. Gjennom friluftslivet søkes frihet i alle henseender. Til forskjell har den naturbaserte turisten erkjent eller tilpasset seg det faktum at tilrettelegging gjør aktiviteten enklere, lettere, mer behagelig – uten at det skal medføre moralske anfektelser. Men mye av friheten er dermed borte. Naturbasert turisme er underlagt kapitalismens orden, med tilbud og etterspørsel, komfortkrav, opplevelsesjag og kommersiell hjernevask, vil noen

hevde. Friluftslivet og naturbasert turisme er i særdeleshet velintegrert i den kapitalistiske økonomien.

Peder Anker (2022) har skrevet en sakprosabok om friluftsliv – i boktittelen sier han at *Livet er best ute*. I boka hevder han imidlertid at det meste som bedrives ikke er friluftsliv, men utendørsliv. Friluftsliv, slik man tenkte om det før, var et tykt begrep som omfattet alt fra aktiviteter til sinnstilstander. Dette er i ferd med å forsvinne. I dag handler det «mest om mestring av et fremmed naturmiljø, og mindre om det å utforske friluftslivets lengsel og frihet», hevder han (Anker, 2022, s. 24). Han sier at dette gjør at dagens friluftsliv praktiseres omtrent som det amerikanske *outdoor life*. Han er kritisk til denne utviklinga og beskylder myndighetene for unnfalighet både når det gjelder strandlova og andre lover som regulerer naturbruken. Han hevder at måten kommunene tillater hyttebygging på, som stort sett er bygging av lodger (store som hus) og ikke hytter, vitner om at de er i hendene på kapitalinteresser og «utbyggingskåte politikere og halvkorrupte byråkrater» (s. 227). «Norge utparselleres, selges og hugges opp for (i) smått. I prosessen lukkes mulighetsrommet gradvis for friluftslivet, og som fattig erstatning får vi en serie med utendørsaktiviteter» (s. 232). Ankers kritikk er ikke noe nytt. Den framstår som et ekko fra for eksempel Petter Wessel Zapffe og Arne Næss. Zapffe mente at å være ute i naturen var det som først og fremst ga livet mening. Han var motstander av all slags utnyttelse og tilrettelegging av naturen, også friluftslivet.

Internasjonale perspektiver og begreper – *outdoor recreation* og *adventure*

Om man oversetter friluftsliv til engelsk, blir det *open air life*. Dette har vært brukt, men oftere brukes termen *outdoor recreation*, slik det ble diskutert over. I den engelskspråklige litteraturen er imidlertid *adventure* en like vanlig benevnelse på det denne boka handler om. I antikken var det vanlig med reiseberetninger som knyttet an til farer, monstre, prøvelser og referanser til underverdenen, altså til det vi på norsk kan kalle eventyrland. Det er uklart om det er selve reisen eller spenninga og risikoen ved reisen som har gitt *adventure* sitt innhold. Den tyske sosiologen Simmel (1919) diskuterte

begrepet og hevdet at det innebærer å forlate hverdagens rutiner og gjøre noe utenom det ordinære. Denne nyansen understrekes også av dagens adventure-forskere, som ofte forbinder en viss grad av spenning og usikkerhet med fenomenet. Naturen anses av mange for å være mer uberegnelig enn for eksempel bylivet. Og mer utfordrende. Slik begrepet har utviklet seg, knyttes det i dag primært til fritidsaktiviteter som utøves i naturen, hvor spenning, risiko og personlige utfordringer står sentralt (se Sand & Gross, 2019). Men hvor stor spenning det skal være, kan diskuteres, og kommer blant annet an på hvor trent man er i den aktivitet som utøves, og hvor godt man kjenner stedet eller området hvor utøvelsen finner sted. Trenden har de senere år vært at man i stadig større grad utøver aktiviteter i natur som er bearbeidet, styrt og kontrollert. En norsk studie i feltet viser at håndtering av risiko og ulike former for tilrettelegging er sentrale elementer for dem som tilbyr klatring, kajakkpadling, skiaktiviteter og terrengsykling i Norge (Fossgard & Fredman, 2019). Beames og kolleger (2019), som har forsket på tematikken, knytter adventure til sport (*adventure sports*), uten å omtale selve koblinga.

Danske Søren Andkjær (2014) har i diverse arbeider diskutert forskjellen mellom adventure og friluftsliv. Han hevder at man i friluftsliv har nok av tid, og at det er prosessen som er viktig, mens i adventure dreier det seg om begivenheter, action, fart og fortellinger. I friluftslivet søker man til naturen for dens liv og egenverdi, for estetiske og andre opplevelser, for å oppleve ro og fred, eller for kontemplasjon. I adventure er naturen et instrument, noe som er funksjonelt for mennesket (Andkjær, 2014), en arena for menneskelig utfoldelse, og byr på risiko og spenning. Ofte er adventure-aktivitetene basert på en eller annen teknologi, tilpasset og spesialisert for aktiviteten. Andkjær (2008) har også studert kulturene i og rundt de to aktivitetsformene, gjennom å sammenligne undervisningsopplegg for feltet i Danmark og New Zealand. Hans oppsummering er at mens friluftsliv i Danmark ofte er knyttet til sted, historie og identitet, er dette langt mindre sentralt i New Zealand, hvor selve aktiviteten og individuell ferdighetsutvikling står mer sentralt. Han sier også at mens friluftsliv ofte er en slags protest mot eller tilbaketrekking fra den moderne og globale utviklinga, understøtter adventure-utdanningene i New Zealand disse utviklingstrekkene. Andkjær sier også at friluftslivet endrer seg også i Danmark, en utvikling preget av flere friluftslivsaktiviteter, nye aktivitetsgrupper, nye begreper, større grad av institusjonalisering og profesjonalisering, og økt fokus på risiko, utfordringer og personlig utvikling (Andkjær,

2014). Dette kjenner vi igjen i norsk sammenheng; stadig nye aktiviteter, tilrettelegging i nye områder og stadig nye kommersielle tilbud.

Til tider brukes andre begreper enn de vi her har gått gjennom. For eksempel dreide friluftsliv seg lenge om turgåing eller fotturer, begreper som ble brukt på linje med fjellturer, skogsturer og brevandring, padleturer og skiturer. «Søndagstur» har for de aller fleste betydd tur i naturen, og var lenge en institusjon i norsk sammenheng. Den engelske oversettelsen av fottur er *hiking*. Det finnes en del litteratur som bruker dette begrepet. *Hiking* defineres som noe alle kan gjøre, som noe mindre ambisiøst enn trening (se Filley, 2021). På engelsk finnes også begreper som *the outdoors*, som brukes relativt synonymt med *outdoor adventure*, og *outdoorsy*, som er en friluftslivsutøver. Det finnes en rekke sideordnede eller underordnede kategorier, for eksempel *wanderlust* og *walking*. *Walking* er et bredere begrep som henspiller på et fenomen som både har vært oppskattet og omskrevet fra langt tilbake, sier Solnit (2018), som har skrevet om vandringas historie. Vandring har alltid vært sentralt i norsk friluftsliv, men selv ordet brukes i dag sjeldnere. Det norske friluftslivet hadde i sin første tid – gjennom påvirkning fra England – også forbindelser til fjellklatring. Engelske Slingsby er kjent som førstebestiger av flere fjell i Norge, fjell som siden har blitt mål for fjell- og fotturister. Fjellklatring (*climbing* og *rambling*) slo imidlertid aldri helt an i friluftsliv-Norge, men representerer en anerkjent sportsaktivitet.

To trender i friluftslivet

Markedsøkonomi

Friluftsliv er et dynamisk felt. Det endres i tråd med en samfunnsutvikling preget av kapitalistisk økonomi og neoliberale ideologier, som i vår tid har en stadig mer global karakter. I denne økonomien blir nye samfunnsfelt gjenstand for kapitalisering, kommodifisering (varegjøring) og finansialisering. Derfor er det stadig flere elementer i og former for friluftsliv hvor det foregår kjøp og salg. Den enkleste formen for friluftsliv er å gå tur. Men også her bruker man utstyr som stadig blir mer spesialisert og forbedret, forhandlet av sports- eller spesialiserte friluftslivsbutikker. Det er blitt bedre demping

i skoene, bedre såler, pustende stoffer i klærne og så videre, og utstyr som sykler, ski og kajaker blir lettere, mer behagelige og sikrere. Og stiene blir tilrettelagt for nye brukergrupper som funksjonshemmede og syklistene. Selv det enkleste friluftslivet er innvevd i et system av konsum, forretningsaktører og globale trender som bidrar til en kommersiell orden.

Vårt samfunn er en del av en globalisert kapitalistisk økonomi, og friluftslivet er intet unntak. Det kapitalistiske systemet består av kapital, produksjon, produksjonsutstyr, arbeidskraft, konsumenter og markeder, også innen friluftsliv eller adventure. Etter hvert som friluftslivsfeltet utvikles og spesialiseres, tilbys stadig nye produkter. Vi har flere typer ski – langrenns-ski, fjellski, randonné-ski, hodelykter og skredsøkeutstyr – alt tilpasset ulike former for skibasert friluftsliv. Det skapes nye produkter og nye markeder; friluftslivet representerer et innovativt næringssegment. Det hevdes også at rekreasjonsfeltet er viktig i markedsføringa av sporty livsstiler som appellerer til mange typer konsum og store markeder. De store multinasjonale selskapene profilerer seg gjennom å sponse populære utøvere på felter som springer ut av friluftsliv. I strevet etter å øke konsumet (eller inntjeninga) i feltet dannes også innendørs fasiliteter, for eksempel for skøyteøving, langrenn (i tunneler), alpinski, klatring, sykling, og så videre. Fenomenet kalles *indoorization of adventure* (Salome, 2010). Dette rekrutterer nye deltakere, men representerer samtidig en ytterligere kommersialisering og en hybridisering av aktivitetene. Beames og kolleger (2019) ser det som en form for disneyfisering, og som et tegn på at adventure-aktivitetene dras inn i kommersielle *adventure cathedrals*. En enda mer tvilsom side ved denne utviklinga er mønsteret med konsum i Vesten og produksjon i Østen, hvor lave lønninger, dårlige arbeidsforhold og barnarbeid ikke er ukjent. Feltets kommersielle karakter er fullt av moralske dilemmaer.

Teknifisert friluftsliv

Årsakene er sammensatte, men friluftsliv er mer populært enn noensinne. På individnivå dreier det seg om livsstil, selvrealisering og identitet; på samfunnsnivå om folkehelse; og i næringslivet dreier det seg om nye produkter, nye markedssegmenter og profitt. Populariteten er understøttet av teknologiutvikling, sosiale og andre medier, og av sosiokulturelle prosesser rundt bestemte aktivitetsformer. Flere av friluftslivsfeltene representerer egne subkulturer. Både surfere (Fiske, 1989), brettkjørere (Beal & Weidman, 2003) og

andre sies å utgjøre slike kulturer – fellesskap bygget rundt bestemte aktiviteter og normsett. For eksempel ville verken snøbrettkjørerne eller surferne i starten slutte seg til den organiserte idrettsbevegelsen – de dyrket friheten og samholdet, og så på sportifisering som en trussel (Fiske, 1989). På den annen side er for eksempel surfing og brettkjøring gode eksempler på hvordan kommersialiseringa brer om seg (Beames et al., 2019), og hvordan friluftslivet også kan generere sosial kapital (Beames & Atencio, 2008) – altså sosiale kontakter og ferdigheter man kan dra fordel av i mange sammenhenger.

Friluftslivet har alltid vært basert på teknologi. Ullklær, vindklær og skotøy har stått sentralt i diskusjonene om det gode friluftslivet. Derfor er det heller ikke rart at det har vært en stor utvikling på disse områdene. Klærne er blitt lettere, med varierende tykkelse, og skoene og deres såler er bedre for helsa. Den teknologiske utviklinga merkes på mange måter. Ewert og Sibthorp (2014) lister opp fem områder hvor teknologien har endret aktivitetene. For det første er tilgangen til friluftsområdene blitt bedre og enklere, for eksempel med veier og sykkelstier. For det andre har, som nevnt, komforten blitt bedre, både når det gjelder bekledning og overnatting (telt). For det tredje har sikkerheten økt, gjennom bedre kunnskap og informasjonssystemer og lettere og bedre sikkerhetsutstyr. For det fjerde er ny kommunikasjonsteknologi tatt i bruk både blant utøvere og forvaltere, mye knyttet til GPS-teknologi og sosiale medier. For det femte har informasjonssystemene fått større rekkevidde og bedre tilgjengelighet. Til denne listen kan det tilføyes et sjette punkt: teknologiske innovasjoner gir stadig nye muligheter for friluftsliv. Viaferrataer, klatreparker, strikkehopping og padlebrett er eksempler på nye typer tilrettelegging. Gondolbaner er bygd og bygges både her og der, og åpner nye områder for friluftsliv. Mye av utviklinga er dermed omdiskutert. Med referanse til de mange nye gondolene og en bro over Vøringsfossen ble utviklinga omtalt som «tivolisering av fjellheimen» i media høsten 2020 (Asheim, 2022).

Med teknologiutviklinga har antallet friluftslivsutøvere økt, kanskje også med utøvere som har lavere kompetanse. Både mer kunnskap og bedre teknologi gir trygghet, men kan også gi falsk trygghet (Ewert & Sibthorp, 2014). Når kunnskapen er basert på manualer eller oppskrifter, for eksempel for å vurdere skredfare eller stormvarsler for padlere, er kunnskapen redusert til informasjon som ikke er nedfelt i utøverens kropp og hjerne. Det tar tid før slik kunnskap er blitt en del av individets kompetanse. Dessuten mener Beames og kolleger (2019, s. 86) at formell, autorisert kunnskap verken styrker autentisiteten, opplevelsen eller kontakten med naturen.

Friluftsliv og forvaltningsbehov

Friluftslivet krever relativt begrenset med forvaltningstiltak. Vi bruker naturen, setter få spor og ødelegger lite – i alle fall så lenge vi er få. Men gjennom tidene har vi modifisert naturen både her og der, for å øke framkommeligheten, sikkerheten eller bekvemmeligheten. Vi har laget bruer, klopper, satt opp benker og varder, og Den norske turistforening og lokale turlag har merket stier og satt opp hytter. Slik fysisk tilrettelegging representerer den praktiske og fysiske delen av forvaltninga, ofte i regi av andre enn myndighetene. Myndighetene har laget noen rammer som dette skjer innenfor. *Friluftsløva* er ei slik ramme. Rammene er både positive og negative; de åpner opp for aktiviteter og de begrenser. Friluftsløva gir alle tilgang til naturen, men rommer også en plikt til å utøve aktsomhet. Det finnes også andre begrensende lover, som lova om motorferdsel i utmark, som i hovedsak forbyr slik ferdsel. Noen opplever lovas forbud som positivt – de vil ikke forstyrres av motoriserte kjøretøy – andre ser det som begrensende. Det er altså ikke omforent enighet i befolkninga om hva man bør kunne tillate eller ikke i naturen. Derfor er også friluftsliv et politisk anliggende, og når flertallet har bestemt trenger man noen til å passe på at planer, forskrifter og regler blir iverksatt og etterlevd. Det er forvaltningsoppgaver.

Når friluftslivet er en kultur, slik det ofte hevdes, innebærer det at det er fundamentert på noen felles verdier og normer som er styrende for hva vi foretar oss. Vi kaster ikke papir eller plast i naturen – i alle fall ikke de fleste av oss. Vi gjør ikke fra oss midt på en parkeringsplass eller på en kirkegård; vi vet hvordan vi skal kle oss, og hvordan vi skal forholde oss til andre vi møter på tur. Vi forholder oss også til lokale normer for hvordan for eksempel elvefiskepraksisen er der vi bor. En undersøkelse viste at et *roteringsprinsipp*, altså at man skifter fiskeplass etter å ha stått en stund på samme sted for å slippe andre til, ikke ble forstått av utlendinger som kom for å fiske der, til forargelse for de fastboende (Svensson, 2016). Problemet med normstyring er altså at bare de som er en del av kulturen, kjenner normene. Å fastsette noen regler i en forskrift (*guideline*) som formidles på nett og kanskje slås opp her og der, vil kunne bøte noe på problemet. Med stadig flere besøkende som ikke er en del av kulturen, øker behovet for en mer formell regulering. Undersøkelser viser at det er behov både for stedlig tilrettelegging og atferdsregulering – søppelhåndtering, toaletter, parkeringsplasser, men også mer og bedre informasjon og holdningsskapende tiltak (Viken, Benonisen & Svensson, 2021). Dette

representerer et viktig skille: Hva er det man skal forvalte i *besøksforvaltninga* – stedene og områdene de besøkende beveger seg i, eller de besøkende selv (se Pearce, 2017)? Svaret er nok begge deler. Gjennom å tilrettelegge på stedene reduseres problemene, men det trengs også holdningspåvirkning og retningslinjer (*guidelines*) for turistene. For eksempel synes turistene å være innforstått med *allemannsretten*, men ikke like godt kjent med pliktene knyttet til retten.

Besøksforvaltning som del av et politisk-administrativt system

Besøksforvaltning kalles *visitor management* på engelsk. Som fagfelt er det i hovedsak knyttet til forvaltning av verneområder eller områder for rekreasjon og friluftsliv. Besøksforvaltning handler om å forhindre eller redusere negativ påvirkning av besøk og samtidig optimalisere opplevelsen for de besøkende. Selv et lavt besøkstall kan gi negative effekter på naturverdier. På den andre sida skal besøksforvaltning optimalisere positive effekter knyttet til lokal økonomi og sosiale forhold (Eagles et al., 2002). Definisjonen av «besøksforvaltning» vil variere etter område. Parks Canada, som er det øverste styringsorganet for verneområder i Canada, definerer besøkende som personer som trer inn i et verneområde for rekreasjon, undervisning eller kulturutøvelse (Hyslop & Eagles, 2007, s. 477). Dette omfatter også lokalbefolkninga, noe som er en fornuftig avgrensning også i Norge. Besøksforvaltning bør være rettet mot alle naturbrukere.

I Norge har begrepet «besøksforvaltning» i hovedsak vært knyttet til verneområder, blant annet gjennom Miljødirektoratets bruk av begrepet i sin merkevare- og kommunikasjonsstrategi for Norges nasjonalparker (og andre store verneområder) (Miljødirektoratet, 2015). Målet er at flere skal besøke nasjonalparkene, at de skal fungere som en merkevare for både nordmenn og andre, og gi rom for lokal verdiskaping. Slagordet *velkommen inn* ble opplevd som en betydelig retningsendring i forvaltningstenkninga rundt nasjonalparkene, hvor bevaring av naturverdiene inntil da hadde vært hovedfokus. Miljødirektoratet (2015) sier at «besøksforvaltning» handler om «å legge til rette for og styre bruken av et verneområde slik at forståelsen for vernet økes og verneverdiene ivaretas, samtidig som opplevelsen for de besøkende skal bli best mulig og den lokale verdiskapinga

skal bli størst mulig». Utgangspunktet for myndighetene med dette begrepet var altså at vekst i friluftsliv og turisme er ønskelig, men at mulige negative effekter på naturen skal unngås eller håndteres når de inntreffer.

Begrepet «besøksforvaltning» er derfor særlig relevant i sammenhenger hvor det er behov for å balansere friluftsliv og rekreasjonsaktiviteter opp mot natur-, kultur- og lokalsamfunnsverdier. Dermed må besøksforvaltning som begrep og tema i norsk kontekst ses i relasjon til politikk og forvaltning av naturområder, men også i forhold til turismepolitikk og -forvaltning. Begrepet må også ses i sammenheng med tilgrensende begreper som verneområdeforvaltning, arealforvaltning og destinasjonsforvaltning.

Oppsummering

Dette kapitlet er en gjennomgang av de mest sentrale begrepene i forbindelse med friluftsliv, utviklingstrender, påvirkningskrefter og myndighetenes bruk av begrepet. Friluftslivet er en viktig del av det norske samfunnsmaskineriet – altså er det en del av det som ordner og utvikler samfunnet. Det favner mange slags aktiviteter, selv om det opprinnelig kanskje først og fremst var ment som en betegnelse på det å gå på tur og høste av utmarka. Feltet har vært gjenstand for en betydelig teknologisk utvikling, som også har betydd kommersialisering og vridning av feltets verdigrunnlag, samt nye begreper og teoretiske vinklinger. Friluftslivet står likevel sentralt i den norske folkesjela og er knyttet til demokratiske idealer om frihet.

I dette kapitlet har vi pekt på at friluftsliv, i alle fall slik det lenge har blitt forstått, ikke er det samme som man i engelskspråklige land kaller *adventure*. Slik *adventure* anvendes, rommer det stort sett aktiviteter forbundet med spenning, risiko og bruk av teknisk utstyr. Men det er mye som tyder på at dette stadig blir mer sentralt også i det norske friluftslivet. Jo mer friluftslivet baseres på teknologi og jo mer kommersielt det blir, jo større antar vi behovet blir for besøksforvaltning. Besøksledelse dreier seg om å optimalisere naturopplevelsene uten å sette for mange skadende og skjemmende spor. Det er dette boka handler om – ikke først og fremst om å definere feltet, men å skape forståelse for prosessene og diskursene som bidrar til friluftslivet.

Referanser

- Andkjær, S. (2008). Space and place in outdoor education in New Zealand – with a comparative cultural perspective to friluftsliv in Denmark and the Nordic countries. *New Zealand Journal of Outdoor Education: Ko Tane Mahuta Pupuke*, 2, 7–25.
- Andkjær, S. (2014). Fra enkelt friluftsliv til adventure – refleksjoner over kulturer og verdier i friluftsliv. I *Idrættens verdier og kultur* (s. 98–116). KvaN.
- Anker, P. (2022). *Livet er best ute: Friluftslivets historie og filosofi*. Kagge Forlag.
- Asheim, S. P. (2022). *Fjellene har meg nå*. Kagge Forlag.
- Beal, B. & Weidman, L. (2003). *Authenticity in the skateboarding world*. Linfield University. https://digitalcommons.linfield.edu/mscmfac_pubs/10
- Beames, S. & Atencio, M. (2008). Building social capital through outdoor education. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 8(2), 99–112.
- Beames, S., Mackie, C. & Atencio, M. (2019). *Adventure and society*. Palgrave Macmillan.
- Beery, T. H. (2013). Nordic in nature: Friluftsliv and environmental connectedness. *Environmental Education Research*, 19(1), 94–117.
- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstel, U. & Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living in Landscape Research Review*, 1, 1–46.
- Bevir, M. (1999). Foucault and critique: Deploying agency against autonomy. *Political Theory*, 27, 65–84.
- Breivik, G. (1978). To tradisjoner i norsk friluftsliv. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 7–16). Universitetsforlaget.
- Burchell, G. (1993). Liberal government and techniques of the self. *Economy and Society*, 22, 267–282.
- Dean, M. (2009). *Governmentality: Power and rule in modern society*. Sage.
- Eagles, P. F. J., McCool, S. F. & Haynes, C. D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management*. World Commission on Protected Areas (WCPA).
- Ewert, A. W. & Sibthorp, J. (2014). *Outdoor adventure education: Foundations, theory, and research*. Human Kinetics.
- Filley, A. (2021). Prepare clients for the hiking trail. Design a program that highlights endurance. *IDEA: Health & Fitness Association*.
- Fiske, J. (1989). *Reading the popular*. Unwin Hyman.
- Fitje, A. (2001). *Turisme i Noreg: Ei samfunnssak?* Samlaget.
- Fossgard, K. & Fredman, P. (2019). Dimensions in the nature-based tourism experiencescape: An explorative analysis. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 28, 100219.
- Foucault, M. (1978). Governmentality (Lecture at the Collège de France, 1 February). I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Red.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (s. 87–104). Harvester Wheatsheaf.
- Fredman, P. & Tyrväinen, L. (2010). Frontiers in nature-based tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10, 177–189.

- Fredman, P., Sandell, K., Stenseke, M. & Emmelin, L. (2014). Innledning. Friluftsliv i svenska upplevelseslandskap. I P. Fredman, M. Stenseke & C. Sandell (Red.), *Friluftsliv i förändring*. Carlssons.
- Faarlund, N. (1978). Om friluftsliv kontra sport og idrett. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 135–138). Universitetsforlaget.
- Hyslop, K. E. & Eagles, P. F. J. (2007). Visitor management policy of national parks, national wildlife areas, and refuges in Canada and the United States: A policy analysis of public documents. *Leisure/Loisir*, 31(2), 475–499.
- Kjaer, A. M. (2006). *Making sense of governance*. Politica.
- Koiman, J. (2003). *Governing as governance*. Sage.
- Larsen, B. (1981). *Styringstænkning*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Lundquist, L. (1972). *The control process: Steering and review in large organizations*. Scandinavian Political Studies, 7.
- Meld. St. 18 (2015–2016). *Friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet*. Klima- og miljødepartementet.
- Miljødirektoratet. (2015). *Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder* (M-415). <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/M415/M415.pdf>
- Nansen, F. (1921). Friluftsliv. Tale til Den norske turistforenings årsmøte. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 199–201). Universitetsforlaget.
- Pearce, D. (2017). Destination management and visitor management: Non-convergent literatures but complementary activities and issues. I J. N. Albrecht (Red.), *Visitor management in tourism destinations* (s. 9–21). CABI.
- Pedersen, K. (1995). På sporet av et mangfold av friluftslivsstiler. *Ud i det fri: Sport, turisme og friluftsliv*. Idrætshistorisk Årbog, 11, 29–54.
- Raco, M. (2003). Governmentality, subject-building, and the discourses and practices of devolution in the UK. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 75–95.
- Salome, L. (2010). Constructing authenticity in contemporary consumer culture: The case of lifestyle sports. *European Journal for Sport and Society*, 7, 69–87.
- Sand, M. & Gross, S. (2019). Tourism research on adventure tourism – Current themes and developments. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 28, Artikkel 100261. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2019.100261>
- Sandell, K. & Sörlin, S. (Red.). *Friluftslivshistoria*. Carlssons.
- Simmel, G. (1997 [1910]). The adventure. I D. Frisby & M. Featherstone (Red.), *Simmel on culture* (s. 221–232). Sage.
- Solnit, R. (2018). *Wanderlust: A history of walking*. Verso.
- Somers, M. R. (1994). The narrative constitution of identity: A relational and network approach. *Theory and Society*, 23, 605–649.
- Stenseke, M. (2018). Connecting «relational values» and relational landscape approaches. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 82–88.
- Stenseke, M. & Hansen, A. S. (2014). From rhetoric to knowledge-based actions – Challenges for outdoor recreation management in Sweden. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 7–8, 26–34.

- Svensk Författningssamling. (2003). Förordning om statsbidrag till friluftorganisationer (2003-04-10).
- Svensson, G. (2016). *Negotiating norms in nature* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Sørensen, E. & Torfing, J. (2009). Making governance networks effective and democratic through metagovernance. *Public Administration*, 87, 234–258.
- Viken, A. (2020). Nordkapp – annektert av turismen. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turismen som utvikling og innvikling* (s. 267–300). Orkana Akademisk.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrlige friluftslivet? I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser* (s. 267–300). Orkana Akademisk.

